



Social Mobility as a Scientific Problem of Social Management: Social Institutions, Social Elevators

UDC: 316.444

DOI: <https://doi.org/10.15421/152409>

Shpektorenko Ihor

Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-2364-9641>, igor3101@ukr.net

Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)

Abstract

Objective. To substantiate the structure of social mobility of an individual, directions and conditions of social mobility management, methodological description of the role and importance of social elevators in the processes of social formation and development of an individual (socialization).

The relevance of the article is due to the unsatisfactory state of formation of social elevators in Ukraine, which negatively affects the qualitative indicators of social mobility.

Results. The author proposes his own approaches to the concept of "social mobility": it is a social phenomenon; quality and resource inherent in an individual; the process of individual and group socialization of people; a certain result of an individual's social activity for a certain period; a criterion for evaluating the processes of socialization, social activity, as well as the objective component of the socialization process. The author's structure of social mobility consists of two substructures - objective and subjective.

Conclusions. The structure of an individual's social mobility proposed in this article can serve as a theoretical basis for managing this type of mobility in the context of people's movement between social, professional, cultural, educational institutions, social communities and groups.

This structure can also serve as a theoretical basis for the construction and functioning of social elevators connecting different, mostly institutionalized, social institutions and organizations in society and the state. Social mobility is manifested in various variants of interaction of its objective and subjective factors (factors, conditions), synergistic and inverse. Social elevator is a phenomenon, an individual configuration of vertical mobility, an individual repertoire of social mobility of an individual, which is formed in the very process of his/her interaction with social institutions and communities, whose functioning within the process of formation and development of social mobility of an individual should be in the direction of «upward» only.

Keywords: social mobility; structure of social mobility of an individual; objective and subjective factors (factors, conditions) of social mobility; social institution, social elevator

Соціальна мобільність як наукова проблема соціального управління: соціальні інститути, соціальні ліфти

Шпекторенко Ігор

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)

Анотація

Мета. Обґрунтування структури соціальної мобільності індивіда, напрямів та умов управління соціальною мобільністю, методологічний опис ролі та значення соціальних ліфтів у процесах соціального становлення та розвитку індивіда (соціалізації).

Актуальність статті обумовлена незадовільним станом сформованості соціальних ліфтів в Україні, що негативно відбивається на якісних показниках соціальної мобільності людей.

Результати. Автором запропоновано власні підходи до поняття «соціальна мобільність»: це – соціальне явище; якість і ресурс, властиві індивідові; процес індивідуальної та групової соціалізації людей; визначений результат соціальної діяльності індивіда за певний період; критерій оцінювання процесів соціалізації, соціальної діяльності, а також об'єктивної складової процесу соціалізації. Авторська структура соціальної мобільності складається з двох підструктур – об'єктивної та суб'єктивної.

Висновки. Запропонована в цій статті структура соціальної мобільності індивіда може слугувати теоретичним підґрунтям управління цим видом мобільності в умовах пересування людей між соціальними, професійними, культурними, освітніми інститутами, соціальними спільнотами та групами. Ця структура також може слугувати теоретичним підґрунтям побудови та функціонування соціальних ліфтів, що з'єднують різні, переважно інституціоналізовані, соціальні інститути та організації в суспільстві та державі. Соціальна мобільність має прояв у різних варіантах взаємодії її об'єктивних і суб'єктивних чинників (факторів, умов), синергетичних та інверсійних. Соціальний ліфт – явище, індивідуальна конфігурація вертикальної мобільності, індивідуального репертуару соціальної мобільності індивіда, що складається в самому процесі його взаємодії із соціальними інститутами та спільнотами, функціонування яких в рамках процесу формування та розвитку соціальної мобільності індивіда повинне відбуватись в напрямі лише «вгору».

Ключові слова: соціальна мобільність; структура соціальної мобільності індивіда; об'єктивні та суб'єктивні чинники (фактори, умови) соціальної мобільності; соціальний інститут, соціальний ліфт

Стаття надійшла / Article arrived: 01.03.2024

Схвалено до друку / Accepted: 31.03.2024



Вступ.

Соціальний інститут (social institution) – сукупність цінностей, норм, культури, приписів і вимог, ресурсів та інструментів діяльності, пов'язаних із певною організаційною структурою, за допомогою яких суспільство формує, контролює і регулює діяльність індивідів у найважливіших сферах суспільного життя. Соціальні інститути, як правило, є історично сформованими та обумовленими стійкими формами організації спільної діяльності та взаємодій індивідів. Соціальні інститути є формою існування та відтворення соціальної структури суспільства. Інститути не завжди усвідомлюються індивідами, але регулюють їхні дії. А для забезпечення дотримання норм, приписів і вимог соціального інституту в суспільстві, як правило, створюються і функціонують відповідні соціальні організації.

Метою статті є узагальнення попередніх наукових робіт автора (Куйбіда В. С., & Шпекторенко І. В., 2018; Куйбіда В. С., & Шпекторенко І. В., 2022; Шпекторенко І. В., 2009, 2023, Shpektorenko I. V., 2009; Kuibida V., & Shpektorenko I., 2018) з акцентом на соціальну мобільність, на обґрунтування структури соціальної мобільності, напрямів та умов управління соціальною мобільністю індивідів та методологічний опис ролі та значення соціальних ліфтів у процесах соціального становлення та розвитку індивіда (соціалізації).

Концептуалізація побудови сучасного наукового погляду на соціальну мобільність дає змогу дійти висновку, що її слід розуміти в таких значеннях: явище; якість і ресурс, властиві індивідові; процес індивідуальної та групової соціалізації людей, процес реалізації індивідами особистісних якостей, які визначають їхню загальну здатність та спроможність до соціальної мобільності; визначений результат соціальної діяльності (реалізований потенціал мобільності) індивіда за певний період; критерій оцінювання процесів соціалізації, соціальної діяльності, а також об'єктивної складової процесу соціалізації індивіда (змісту та напрямків соціально-економічної, правової, освітньої, культурної політики); а також закономірності, принципи, функції, цілі та завдання, методи, форми, процедури та процеси, підходи та технології в управлінні суспільством (інструменти управління), законодавчі (нормативно-правові), адміністративні, організаційні, соціально-психологічні, поведінкові та інші умови соціального буття, і суб'єктивну складову – комплекс основних особистісних якостей індивіда, які визначають зміст і напрям (вектори) його соціальної мобільності.

Огляд досліджень і публікацій.

Проблеми соціальної мобільності присвячено відносно невелику кількість наукових робіт українських дослідників, серед яких: Ю. Завацький, Н. В. Коваліско (Коваліско, & Сенюра, 2015), О. С. Повідайчик, Ю. Є. Сачук, О. В. Сенюра, Є. В. Симончук, С. І. Хоминець. Причому Є. І. Сачук підкреслює прикладний аспект мобільності (Сачук, 2015, с. 35.), у статті О. В. Синюри звернено увагу на «потенційно-активний тип мобільної поведінки» (Сенюра, 2015, с. 12), що є актуальним з позиції теми даної статті.

З нашої позиції, об'єктивна і суб'єктивна сторони процесу соціальної мобільності індивіда, або об'єктивні та суб'єктивні її чинники (умови) перебувають у постійній взаємодії. У психологічній концепції особистості їм відповідають сфери «Я-концепції» людини: «Я хочу» (або «Я-ідеальне») і «Я можу» (або «Я-реальне»). Результатом такої взаємодії є горизонтальний, вертикальний (Годован, & Ніколаєнко, 2017, с. 77) та інші типи соціальної мобільності в суспільстві: початкова/набута; активна-пасивна; горизонтальна – вертикальна (змішана); висхідна – низхідна; без зміни чи зі зміною соціального середовища; первинна – вторинна; однакової складності, більш складна, менш складна; вікова; інтергенераційна – інтрогенераційна; статева; міжнародна мобільність). У свою чергу об'єктивні та суб'єктивні чинники (умови) становлять дві підструктури у структурі соціальної мобільності індивіда.

Результати досліджень.

З погляду особистісних якостей індивіда соціальну мобільність можна розуміти як притаманну йому індивідуальну спроможність і готовність знаходити й змінювати соціальну, соціально-професійну категорію, стан, статус, форму соціальної діяльності, уміння (здібність) швидко орієнтуватися в ситуації, самоорганізовуватися, самоактивізуватися, швидко й успішно опанувати нові види соціальної діяльності, комунікації та взаємодії. Ця якість індивіда виявляється в набутті ним достатнього особистісного ресурсу, комплексу ціннісно-орієнтаційних (внутрішніх мотиваційних) якостей, соціальної компетентності, культури, інших якостей та соціального досвіду, що забезпечують ефективність і результативність соціальної діяльності, швидке виконання поставлених перед індивідом соціальних завдань у різних умовах соціально-професійних, соціально-культурних, соціально-академічних, функціонально-статусних, статусно-рольових та інших переміщень у структурі соціального буття.

Отже, під соціальною мобільністю розуміють якість, процес, результат процесу, критерій оцінювання вертикальних і горизонтальних переміщень індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної позиції в іншу. Соціальна мобільність, як якість індивіда, особистості – важлива умова для того, щоб стати успішним у суспільстві.

Визначення нами концепту та основних значень поняття «соціальна мобільність» вказує на те, що її структура дасть можливість уявити її складові елементи, які, у свою чергу, дадуть змогу визначити принципи, функції (а значить – і результати) її формування в соціальному управлінні, критерії оцінювання цього виду мобільності та управління ним з боку, умовно кажучи, самого соціального середовища та його інститутів. Здійснення об'єктивного оцінювання якостей, що визначають індивідуальну готовність і здатність індивіда до соціального виду мобільності, своєю чергою, дасть змогу конкретизувати комплекс загальних принципів та функцій соціального управління, з метою їх розвитку в суспільстві з урахуванням індивідуальних можливостей індивідів.

Основними видами мобільності, в яких здійснюється соціальна діяльність індивіда, на наш погляд, є соціальна, академічна, культурна, соціокультурна, професійна та різні варіанти їхнього поєднання (рис. 1).

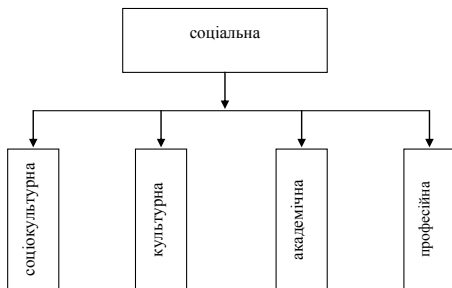


Рис. 1. Взаємодія видів мобільності (варіант 1)

Усі зазначені види мобільності людини об'єктивно впливають на процес її соціалізації і цей вплив взаємний. Соціальна мобільність людини формується, головним чином, у професійному, академічному, культурному, соціокультурному середовищах. Отже, соціальна мобільність формується як системне відображення зазначених видів мобільності, так і в конкретній індивідуальній конфігурації окремих видів мобільності індивіда, що зумовлюється видами основної та додаткової (супутньої) соціальної діяльності, притаманними на даний момент тому чи іншому індивіду.

З іншого боку, перелічені види мобільності можна вважати різновидами соціальної, що суттєво не впливає на результативність наукових досліджень з цієї проблеми за умови чіткого виокремлення предмета дослідження, в якому важливо враховувати основні та додаткові (супутні) види діяльності індивіда, їхню конфігурацію в конкретному ракурсі та моменти дослідження (рис. 2).



Рис. 2. Взаємодія видів мобільності (варіант 2)

У цьому сенсі академічний, культурний, соціокультурний види мобільності зумовлюють зміст і траєкторії руху індивіда в суспільстві, впливаючи на їхній зміст і динаміку, визначаючи місце індивіда в соціальній (а також у професійній, культурній, академічній (освітній) сферах). Таким чином, структура соціальної мобільності індивіда поєднує в собі різноманітні принципи, функції та інші інструменти та компоненти соціального середовища (як основи та результату соціального управління), що впливають на індивіда в процесі його соціального самовизначення, соціального становлення та розвитку, зміни.

Об'єктивним чинником формування соціальної мобільності є соціальне середовище (social environment) – сукупність матеріальних, економічних, соціальних, політичних і духовних умов існування, формування та діяльності індивідів, соціальних інститутів та груп. Соціальне середовище охоплює політику, економіку, некомерційну та громадську сфери, а також суспільну свідомість і культуру в широкому розумінні, тобто не тільки мистецтво і літературу, а й поведінкові норми взаємодій індивідів між собою, ментальні структури, архетипи та стереотипи соціальної поведінки. Тому соціальне середовище для кожного індивіда включає і його найближче соціальне оточення, тобто сім'ю, професійну, навчальну та інші соціальні групи, соціальні інститути, до яких індивід належить, залучається або входить, неформальні групи та спільноти, включаючи неформальні групи інтересів та тиску. Соціальне



середовище багато в чому неусвідомлене для індивіда формує його психіку і його несвідоме, а також неусвідомлювані мотиватори та мотиви його соціальної поведінки.

З позиції цього дослідження найбільший інтерес представляє «соціальне макросередовище», що охоплює політику, економіку, соціальні інститути, ментальність, суспільну свідомість і культуру, ідеологію, а також «соціальне мікросередовище», яке охоплює безпосереднє оточення людини – сім'ю, друзів, знайомих, трудове, навчальне середовище та інші тимчасові групи взаємодії. Наголошуючи на складності впливу соціального середовища на індивіда, саме сім'я, заклади освіти, громадські, професійні інститути (у системі соціальних інститутів), є тими основними «механізмами», що у своїй взаємодії створюють соціальний ліфт, який веде індивіда вгору в соціальній ієрархії.

Водночас соціальне середовище – насамперед люди, об'єднані в різні групи, спільноти, формальні та неформальні інститути, з якими кожен індивід перебуває у специфічних відносинах, у складній і різноманітній системі комунікацій і взаємодії. Соціальне середовище не просто «формує» особистість у процесі діяльності. Соціальне середовище, що оточує особистість, має активність, впливає на людину, орієнтує, мотивує, адаптує, навчає, виховує її, регулюючи ззовні, підпорядковуючи соціальному контролю та поведінковим нормам, захоплюючи, «заражаючи» відповідними «моделями» поведінки, спонукаючи, а нерідко й примушуючи індивіда до певної спрямованості соціальної поведінки та діяльності. Соціальне середовище не як «фактор», а як «джерело» розвитку особистості розглядається класичною психологією. Таким чином, соціальне середовище, на наш погляд, чинить найсильніший вплив на людину, будучи і джерелом, що живить розвиток особистості, прищеплює їй громадські норми, цінності, ролі тощо, водночас виступає об'єктивним чинником, що створює умови впливу на неї.

Чинники (умови) соціальної мобільності індивіда були нами визначені із застосуванням системного, структурного, структурно-функціонального аналізу, процесуального призначення соціального середовища з позиції соціального управління. Насамперед це стосується його інститутів: дошкільних та позашкільних закладів, школи, закладів вищої освіти, армії, загалом – політичної, економічної, соціально-гуманітарної,

культурної, громадської, професійної та інших сфер діяльності індивіда. З позиції процесного підходу до соціального управління основним процесом впливу соціального середовища на індивіда є формування та розвиток його соціальної мобільності. Цей процес досягається здійсненням соціальним середовищем комплексу взаємопов'язаних функцій. Під функцією (від лат. *functio* – виконання, здійснення) розуміється прояв властивостей об'єкта в системі його відносин. Функція в соціальному управлінні – циклічна, повторювана, системна у поєднанні з іншими функціями дія, роль процес стосовно цілого, роль, результат, що виконується соціальним інститутом. Тобто зазначений нами комплекс взаємопов'язаних функцій (факторів, чинників, умов) соціального середовища є необхідним для формування та розвитку соціальної мобільності індивіда.

Повернімося до структури соціальної мобільності індивіда. Виокремлені нами чинники дають змогу краще зрозуміти вплив внутрішніх і зовнішніх (об'єктивних і суб'єктивних) чинників впливу соціального середовища на індивіда. Ці чинники головним чином визначають якість, зміст, напрям, результати його соціального становлення та розвитку.

Визначення чинників (функцій, факторів, умов) соціальної мобільності дає змогу визначити об'єктивні та суб'єктивні її чинники як чинники системного, складного, широкого, але структурованого процесу їхньої взаємодії. Вони визначають напрям і зміст тривалого процесу соціального становлення розвитку індивіда, принципи, функції (разом з результатами) соціального середовища в розвитку даного виду мобільності.

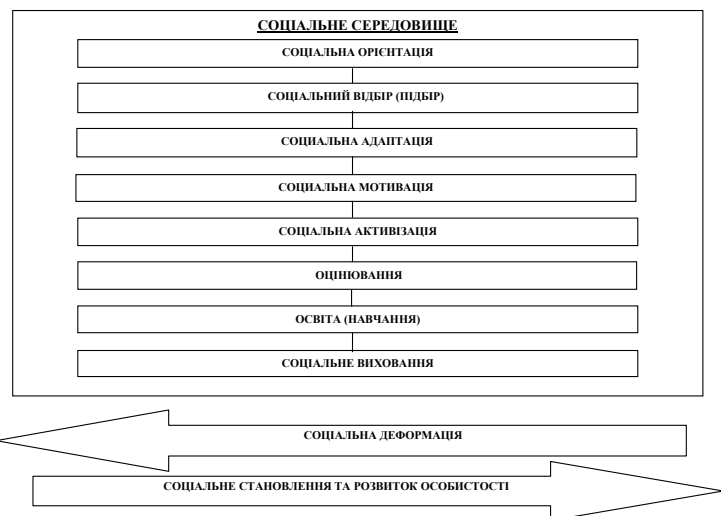


Рис. 3. Об'єктивні чинники (фактори, умови) соціального середовища, в якому розвивається або деформується соціальна мобільність індивіда, та детерміновані ними функції соціального середовища (об'єктивні чинники соціальної мобільності – підструктура 1)



Підструктуру 1 визначено з використанням структурного та структурно-функціонального аналізу чинників, що впливають на розвиток соціальної мобільності, та функціонально-процесного, змістовного призначення соціального середовища. Таким чином, зазначені чинники (фактори, умови) детермінують функції соціального середовища, необхідні для підтримки та розвитку соціальної мобільності індивідів: соціальна орієнтація; соціальний добір (підбір); соціальна адаптація; соціальна мотивація; соціальна активізація; оцінювання; освіта (навчання); соціальне виховання. Це – об'єктивні чинники соціальної мобільності.

Наголосимо, що цей різновид мобільності може виступати не лише лінійним (вертикально-горизонтальний тип), а й циклічним процесом (первинний і вторинний її тип). Наприклад, за умов поєднання різних соціальних, культурних, професійних та інших ролей та діяльностей, соціальна мобільність індивіда може набувати лінійної форми (змісту) відносно основного місця соціальної діяльності (зокрема й професійної) та паралельної (циклічної, відносно першої).

Зазначені на рис. 3 елементи становлять функціональний та процесний зміст соціального середовища. Процеси соціалізації та соціальної деформації, що в ньому відбуваються, інколи сприймаються статично, у вигляді причин або наслідків соціального розвитку індивіда, що спричиняють соціальну деформацію. Однак усі вищезгадані процеси так чи інакше детерміновані принципами, функціями, методами (управлінськими інструментами) та іншими складниками соціального середовища. З іншого боку, об'єктивно наявне соціальне середовище так само змінюється залежно від конкретного напрямку та змісту розвитку самого суспільства, політичної, правової, економічної, культурної, соціальної та інших підсистем (сфер) суспільства.

Реформи тягнуть за собою зміну численних правових норм, інструментів та цілей мотивування та стимулювання, систем економіки, закладів освіти, культурних, соціальних стандартів, ціннісних орієнтацій, внутрішніх мотивів та норм діяльності й поведінки, що неминує тягнуть за собою зміну вимог до ціннісно-орієнтаційних і компетентнісних якостей людини. І це – процес перманентний, оскільки «розвиток особистості завжди відбувається в активній її взаємодії із соціумом, зовнішнім світом...» (Ребкало, & Пірен, 1999). Сутність особистісних якостей, особистісного компонента діяльності, виявляється становищем, позицією

людини у взаємовідносинах її з іншими людьми, розкривається в її життєвих цілях і внутрішніх орієнтаціях, інтересах, намірах, мотивах, що стоять за ними, сформованих компетентностях, у способах поведінки та інструментах дії стосовно загальних цілей і завдань. Якщо ж ідеться про професійний розвиток, то первинною оболонкою, в якій індивід розвивається, виступає професійне середовище, яке тісно взаємодіє з соціальним, з його ширшими правами та обов'язками, регламентованими цивільним законодавством.

Структура управлінської діяльності має такий зміст у вигляді блоків: сенс і мотиви діяльності для особистості; відображення об'єктивних та суб'єктивних умов діяльності; інформаційна та когнітивна основа діяльності; визначення проблеми; постановка мети діяльності (ціль діяльності); уявлення про результати та програму (процес) діяльності; концепти; інструменти ((закономірності, принципи, функції, методи (засоби, способи), форми, механізми діяльності; операції, процедури, підходи та технології, теорії та концепції)); середовище діяльності; нормативні умови діяльності; індивідуальні якості суб'єкта (підсистема професіоналізму, діяльнісно важливих якостей); орієнтування і кореляція діяльності; відображення дій; відображення параметрів результатів; відображення результатів дій (результат); рефлексія (Куйбіда, & Шпекторенко, 2022, с. 11; Шпекторенко, 2023).

На тлі визначеного нами соціального середовища, сповненого впливів об'єктивних чинників соціальної мобільності, які, зрештою, і визначають якість конкретного соціального середовища, розвиваються індивідуальні якості індивіда, які визначають конкретну конфігурацію та зміст соціальних переміщень, компетентність, професіоналізм (у межах професійної мобільності), впродовж усього життя людини (рис. 4).

Комплекс цих якостей, своєю чергою, поділяється на ціннісно-орієнтаційні, що вказують переважно на внутрішню орієнтацію та внутрішні мотиватори та мотиви індивіда на соціальну мобільність, та на компетентнісні якості, які проявляються в діяльності, на яких базуються соціальна (громадянська) та професійна компетентності, професіоналізм кадрів як складні інтегровані характеристики. Комплекс якостей, внесених до підструктури 2, можна характеризувати як соціально мобільні якості індивіда. Формування мобільних особистісних властивостей зумовлюється вже відомими науці соціальними взаємодіями та закономірностями.

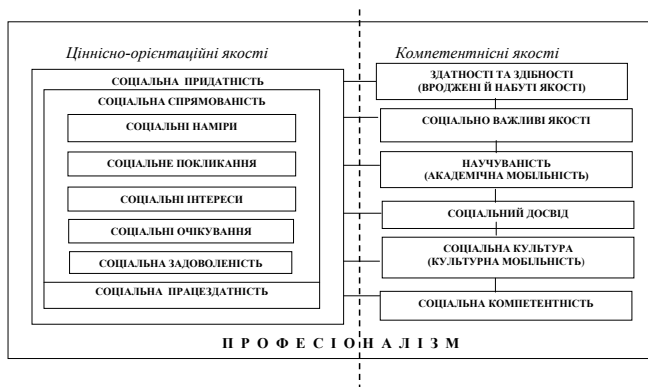


Рис. 4. Комплекс якостей, що розвивають внутрішню потребу індивіда в соціальній мобільності (суб'єктивні чинники соціальної мобільності – підструктура 2)

Таким чином, до підструктури 2 належить комплекс взаємопов'язаних ціннісно-орієнтаційних і компетентнісних якостей індивіда. Ціннісно-орієнтаційні якості відображають внутрішню потребово-мотиваційну, ціннісно-мотиваційну сфери: соціальна спрямованість індивіда; соціальні наміри; соціальне покликання; соціальні інтереси; соціальні очікування; соціальна працездатність; соціальна задоволеність; соціальна придатність. Цей підхід не суперечить нині існуючим підходам у соціології, коли соціальна поведінка, як і всілякі інші прояви соціальної активності, розпочинається з готовності, настанови, намірів, у яких відображені соціальні прагнення, цілі, вимоги та очікування індивіда. При аналізі соціальної активності людини зазначена обставина проявляється в наявності в особистості соціальних тенденцій. Для розуміння природи особистості зовсім недостатньо знання того, яку інформацію, знання має індивід про культуру, традиції, ідеологію та соціальні відносини. Необхідно також враховувати, які орієнтації, мотиватори та мотиви, установки, підготовка (компетентність) наявні в нього щодо зазначених явищ.

До компетентнісних якостей, які у взаємодії з ціннісно-орієнтаційними, безпосередньо впливають на траєкторії та конфігурацію соціальної мобільності індивіда, нами віднесено: здатності та здібності (вроджені та набуті); соціально важливі якості; здатність до навчання (академічна мобільність); культура (культурна мобільність); соціальний досвід; компетентність (як інтегрована характеристика); професіоналізм (як інтегрована характеристика). Це – суб'єктивні чинники соціальної мобільності, що виявляються в діяльності індивіда.

Гальмівним чинником на шляху розвитку процесів соціалізації та соціальної мобільності є соціальна деформація. Не маючи необхідного ресурсу внутрішніх ціннісно-орієнтаційних і

компетентнісних якостей, які не розвиваються і не підкріплюються ззовні, або не маючи можливості відповідати вимогам певного соціального середовища, індивід усвідомлено чи вимушено не використовує можливість руху, удосконалення (мобільності), а процес соціалізації набуває зворотного – десоціалізації.

Отже, соціальна мобільність як явище і процес, що в даному випадку збігається з рухом людей за межі того чи іншого соціального середовища, виступає наслідком невідповідності (конфлікту) ступеня розвитку зазначеного вище комплексу індивідуальних якостей особистості з умовами соціального середовища, інакше кажучи, невідповідності (конфліктом) соціально мобільних якостей індивіда конкретному соціальному середовищу. Тому, більш високого статусу в соціальній, політичній, економічній, культурній, професійній та інших сферах життєдіяльності суспільства гідні індивіди, що володіють більш сформованим комплексом соціально важливих мобільних якостей, ніж ті, хто опанував цими якостями меншою мірою. Так можна досягти конкуренції індивідів у всіх сферах життєдіяльності суспільства, держави.

Соціалізація – це розвиток індивіда на основі балансу його потреб та інтересів з потребами та інтересами суспільства, соціальних груп та спільнот, соціальних інститутів, соціального середовища. На формування особистості впливає низка чинників: як сама людина, соціальне середовище, так і усвідомлена нею соціальна діяльність, напрями, зміст і форми самореалізації в соціальній діяльності. Однак ми не можемо погодитися з думкою, доволі поширеною, зокрема й серед зарубіжних дослідників, що «у підсумку все залежить від самої людини». Без сприятливого соціального середовища з відповідними принципами (цінностями, засадами), функціями (умовами), що сприяють соціальному становленню та розвитку індивіда, реалізувати навіть найкращі його бажання, задатки, набуті й оцінені здібності, волю, мету життя, включно з соціальними, професійними, культурними, освітніми й іншими інтересами, потребами, намірами й очікуваннями, буде важко або неможливо.

Структура соціальної мобільності, як імовірна та ідеальна модель, що відображає процес соціалізації людей як ідеальний об'єкт, визначає не тільки зміст і чинники (фактори, умови) впливу на якість соціального розвитку, а й ключові напрями, ролі, результати процесу соціалізації людей, зокрема, з використанням соціальних ліфтів.



У масштабах багатьох посткомуністичних держав не працюють механізми вертикальної мобільності – соціальні ліфти, без запуску яких успішний розвиток країни та суспільства неможливий. У найзагальнішому трактуванні соціальний ліфт – умовне найменування сукупності чинників, системи об'єктивних умов, принципів, які виробляють соціальні інститути і спільноти, групи, закріплені у вигляді цілісної державної політики, що справляють визначальний вплив на формування у індивідів вертикальної соціальної індивідів.

Можна зробити висновок, що, по-перше, у роботі соціальних ліфтів присутні об'єктивні та суб'єктивні чинники. По-друге, зацікавленими в мобільності мають бути і держава, і суспільство, що реалізує свою волю через інститути політичної влади, політичної участі, права, ідеології, соціальні інститути, і сама людина, яка має до того ж розвинений комплекс професійно мобільних якостей.

Соціальний ліфт має стати своєрідним «соціальним фільтром», через який могли б успішно пройти тільки патріотично налаштовані, мислячі люди, соціально активні, чесні, талановиті та працездатні. Ключовими функціями такого «фільтра» є функції добору (підбору) та оцінювання. Зауважимо, профорієнтацію, профвідбір, професійне оцінювання, атестація та інші елементи управління персоналом науковці часто розуміють як соціальні інститути.

Отже, соціальний ліфт – це спосіб дати індивіду можливість піднятися «наверх» по соціальній ієрархії та допомогти в зайнятті більш приємного та бажаного становища в суспільстві. Вони є важливою частиною відкритого суспільства, в якому кожна людина має можливість досягти успіху, незалежно від свого соціального походження. Але щоб ліфт діяв, необхідно мати зацікавленість та здатність сторін – індивіда та середовища зробити ще. Соціальні ліфти є важливою умовою стабільності та стійкості суспільства. Якщо в суспільстві існують соціальні ліфти, то кожен з його членів упевнений, що за певних умов він може домогтися свого; суспільство стає відкритим, змагальним, а соціальне самопочуття – позитивним.

Якщо в суспільстві відсутні соціальні ліфти, це призводить до зростання нерівності і соціальної напруженості. Відсутність соціальних ліфтів призводить до зростання соціального напруження, а часто й до вибухів, хвиль протестів. Людина, яка живе у відкритому суспільстві, думає: «Якщо я захочу, то я зможу...». Людина, що живе в протилежній реальності, мислить: «Хоч як бийся, там свій світ, наверх

потрапляють тільки свої – ми ніхто, нам шлях закритий». Можна припустити, що відсоток тих, хто, будучи народженим у нижній (за рівнем доходів) чверті сімей, зміг вибратися з бідності, вкрай малий. І причина саме в тому, що реально діючих соціальних ліфтів у нашій країні, на жаль, практично немає.

Відсутність у суспільстві конкуренції, упевненості в тому, що професіоналізм, професійну мобільність, професійний успіх, соціально відповідальну поведінку буде винагороджено, призводить до соціальної апатії населення, озлобленості проти багатих і недовіри до влади. В економічному житті «зламаний» соціальний ліфт спричиняє злам конкуренції, стагнацію продуктивності праці, відсутність інновацій та низьку активність малого й середнього бізнесу, корупцію.

Без ефективного соціального ліфта, без чіткої системи стимулів, які заохочують позитивну, відповідальну поведінку і карають за антисоціальні прояви, неможливо ні вибудувати сучасне суспільство, ні запустити механізми економічного зростання. Відсутність працюючих соціально-економічних механізмів, за допомогою яких суспільство могло б задовольняти свої потреби в тих чи інших фахівцях, вочевидь, призведе до його деградації за досить короткий термін.

Наш погляд, робота соціального ліфта (і його результативність) має базуватися на розумінні його змістовної функціональності, на основі комплексу принципів його функціонування, його основних функцій, що дають суб'єкту управління (соціальному інституту) інструментарій впливу на об'єкт управління – індивіда. Змістова функціональність, приміром, соціального чи професійного інституту може стати підґрунтям соціального (або організаційного) проектування, коли в основу формування та розвитку соціального (чи професійного) інституту покладено процес формування та розвитку соціальної (професійної) мобільності, що, своєю чергою (згідно з А. Файолем), реалізується за посередництвом системи функцій, що мають рольовий, діяльнісний вимір та повинні співвідноситись не лише з процесом управління (в межах процесного підходу до управління), а й як бажаний результат діяльності.

Соціальні ліфти в суспільстві не можуть виникнути самі по собі. Для їхньої появи необхідні як об'єктивні передумови – формування соціальних інститутів, соціальна та державна підтримка мобільності населення і розуміння населенням правил, цінностей та принципів, умов, соціальної мобільності та критеріїв оцінювання результатів. Це твердження



можна застосувати і до професійної мобільності, що відбувається в соціальних інститутах професіоналізації.

Загальним профілем соціально мобільних якостей в цифровій економіці пріоритет надається індивідуальним характеристикам людини: інтелекту, розуму, когнітивним якостям, характеру, знанням і навичкам. Ці характеристики є необхідними для успіху в цифровій економіці, яка вимагає від працівників високої адаптивності, креативності, самоактуалізації, самомотивування, самоорганізації та самоактивізації, самооцінювання, здатності до навчання, виховання, самонавчання та самовиховання. Ю. Завацький додає до цих якостей: смисложиттєві орієнтації, активність, самодетермінацію, саморегуляцію, саморозвиток, самовдосконалення, стратегії атрибутів та копінг-стратегії, рівні суб'єктивного контролю і соціальну адаптивність (Завацький Ю. С., 2021, с. 51) які є соціально важливими якостями.

Отже, соціальні ліфти в цифровій економіці повинні бути спрямовані на розвиток цих характеристик у людей, незалежно від їхнього соціального походження; на розвиток освіти, професійної підготовки та самоосвіти, які б забезпечували людям доступ до знань і навичок, необхідних для успіху в цифровій економіці; на створення умов для реалізації творчого потенціалу людей, а також для їхньої адаптації до змінних умов діяльності; на забезпечення рівних можливостей для всіх людей, незалежно від їхнього соціального походження, для просування по службі і професійного розвитку, але на умовах конкуренції.

Створення ефективної системи соціальних ліфтів, розрахованої на формування та використання мобільного людського капіталу, можна розглядати як важливий напрям галузі публічного управління, наприклад, кадрової політики, що дає змогу свідомого оцінювання та управління соціальними можливостями людини.

Висновки.

Таким чином, структура соціальної мобільності наочно демонструє багатомірність, багатокомпонентність і складноструктурованість процесу соціалізації. Одні чинники (елементи структури соціальної мобільності) можуть безпосередньо впливати на індивіда, інші – впливати опосередковано. Зауважимо, що структурованість процесу соціалізації індивіда, як доводить наше дослідження, теоретично не вирізняється особливою ускладненістю. Чого не можна сказати про складність взаємовідносин елементів підструктури 1 і 2 на рівні індивіда та

їхнього взаємного впливу на протилежні за своєю сутністю різнобічні процеси його соціального розвитку (коли підструктури перебувають у стані гармонії, взаємодіють системно, синергетично), або соціальної деформації (коли підструктури системно не взаємодіють, а перебувають у стані інверсії або ентропії). З погляду запропонованої структури соціальна деформація є наслідком конфлікту (відсутності балансу, узгодженості, гармонії) вимог і можливостей соціального середовища, конкретного соціального інституту, з вимогами і можливостями, а отже, комплексом якостей соціально мобільного індивіда.

Поняття «соціальна мобільність» і «соціальний ліфт» не синоніми. Соціальна мобільність – явище, якість і ресурс індивіда, результат соціальної діяльності індивіда, критерій оцінювання його соціальної діяльності, активності як «вгору», так і «вниз» у горизонтальному, вертикальному та інших напрямках та проявах. Соціальна мобільність проявляється у взаємодії її об'єктивних і суб'єктивних чинників (факторів, умов). Натомість соціальний ліфт – явище, індивідуальна конфігурація вертикальної мобільності, індивідуального репертуару соціальної мобільності індивіда, що складається в самому процесі його взаємодії із соціальними інститутами та соціальними групами та спільнотами, функціонування яких, у свою чергу, здійснюється в рамках процесу формування та розвитку соціальної мобільності індивіда в напрямі лише «вгору».

Соціальний ліфт – умовне найменування сукупності чинників, системи об'єктивних умов, принципів, що виробляються суспільними інститутами та соціальними групами та спільнотами, закріплених у вигляді цілісної державної політики, що здійснюють визначальний вплив на формування вертикальної соціальної мобільності в індивідів. Інакше кажучи, соціальний ліфт – власне «великий механізм соціальної мобільності», що заохочує конкуренцію індивідів і забезпечує мобільному індивідові напрямом «вгору». Інші завдання цього механізму – відбір (добір) найкращих; «фільтр», «бар'єр», захист суспільства від непрофесіоналів; управління можливостями людини: у суспільстві – соціальними можливостями, у професійній діяльності – професійними тощо. У такому разі соціальні інститути, деякі соціальні організації та спільноти можуть вважатися «окремими механізмами» соціальних ліфтів.

Соціальні ліфти з'єднують, умовно кажучи, «точки зростання» індивіда в тих чи інших сферах його активності, у тих чи інших соціальних інститутах і соціальних групах та спільнотах в один єдиний механізм, що працює



в рамках процесу формування й розвитку соціальної мобільності індивіда з основним завданням: «нагору» соціальної ієрархії повинні потрапляти тільки найкращі.

Згідно із запропонованою в даній статті структурою соціальної мобільності індивіда, обов'язковими принципами та функціями (умовами, результатами) соціального ліфта є соціальні орієнтація, добір (підбір), мотивація, адаптація, активізація, оцінювання, навчання та виховання. Зазначені функції необхідні для формування та підтримки соціальної активності індивідів у суспільстві. Зазначені принципи та функції аналогічні для розвитку професійної, культурної, соціокультурної, академічної мобільності індивіда. Аналогічним є і рамковий комплекс ціннісно-орієнтаційних та компетентнісних якостей індивіда для формування мобільності в аналогічних сферах діяльності (професійній, культурній, соціокультурній, академічній).

Комплекс функцій соціального середовища дає змогу не тільки на теоретичному, а й на практичному рівні ставити і розв'язувати проблему управління соціальною мобільністю індивідів у суспільстві. Сама ж структура соціальної мобільності, висловимо сподівання, може зробити внесок у формування теоретичної моделі професіоналізації як соціального явища, у забезпечення переходу від стихійних до впорядкованих форм передавання соціального і професійного досвіду від покоління до покоління.

На запитання, які якості характерні для соціально мобільного індивіда, відповідь дає запропонований у статті комплекс суб'єктивних чинників соціальної мобільності. На наш погляд, оцінювання запропонованого комплексу мобільних якостей сприятиме розв'язанню актуальної проблеми захисту сучасного суспільства від непрофесіоналізму та безвідповідальності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Годован, Ю. В., & Николаєнко, Н. О. (2017). Соціальна мобільність молоді як стратегічна складова політичної соціалізації молоді. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса, Серія «Політичні науки»*, 76-78.
- Завацький, Ю. С. (2021). Соціально-психологічна специфіка соціальної мобільності особистості в період криз. *Психологія особистості*, 11(1), 46-53. <https://doi.org/10.15330/ps.11.1.46-53>
- Коваліско, Н. В., & Сенюра, О. В. (2015). Специфіка й механізми функціонування соціальних ліфтів у сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 6, 79-82. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_6_21
- Куйбіда, В. С., & Шпекторенко, І. В. (2018). *Професійна мобільність та проблеми професіоналізації персоналу публічного управління*. (Монографія). Київ: НАДУ. ISBN 978-966-619-379-0.
- Куйбіда, В. С., & Шпекторенко, І. В. (2022). Методологія публічного управління як система: теоретичні та практичні аспекти. *Публічне управління і адміністрування в Україні*, 29, 7-12. <https://doi.org/10.32843/rta2663-5240-2022.29.1>
- Рибкало, В., & Пірен, М. (1999). Психологічні чинники розвитку управлінських навиків особистості державного службовця в Україні. *Вісник УАДУ*, 4, 235-243.
- Сачук, Є. І. (2015). Генеза поняття «соціально-професійна мобільність». *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 1-2(42-43), 32-37.
- Сенюра, О. В. (2015). Соціологічний аналіз процесів соціальної мобільності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 14, 1-14.
- Шпекторенко, І. В. (2009). *Професійна мобільність державного службовця*. (Монографія). Дніпропетровськ: Моноліт.
- Шпекторенко, І. В. (2023). *Методологія публічного управління: системний підхід*. (Навчальний посібник). За заг. ред. Є. І. Бородіна; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». Дніпро: НТУ «ДП».
- Kuibida, V., & Shpektorenko, I. (2018). *Professional mobility and professionalization of public servants*. (Monograph). Translated by O. Rubchak, V. Vakareva. Kyiv: NAPA. ISBN 978-966-619-404-9.
- Shpektorenko, I. V. (2009). The Civil Servants' Professional Mobility Structure. *Economic, Social and Administrative Changes in Central and Eastern European Countries*, (p. 193-203). Ed. by M. Lesechko, Cezary Madry. Lviv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration Office of the President of Ukraine; Adam Mickiewicz University, Poznan, Institute of Socio-Economic Geography and Spatial Management, Department of Spatal Management. Lviv: LRIPA NAPA.



REFERENCES

- Godovan, Y. V., & Nikolayenko, N. O. (2017). Social mobility of youth as a strategic component of political socialization of youth. *Bulletin of Vasyl' Stus Donetsk National University, Ser: Political Sciences*, 76-78.
- Kovalisko, N. V., & Senyura, O. V. (2015). Specificity and mechanisms of functioning of social elevators in modern society. *Actual problems of philosophy and sociology*, 6, 79-82. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_6_21
- Kuibida, V. S., & Shpektorenko, I. V. (2018). *Professional mobility and problems of professionalization of public administration personnel*. (Monograph). Kyiv: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia. ISBN 978-966-619-379-0.
- Kuibida, V. S., & Shpektorenko, I. V. (2022). Methodology of public administration as a system: theoretical and practical aspects. *Public management and administration in Ukraine*, 29, 7-12. <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.29.1>
- Kuibida, V., & Shpektorenko, I. (2018). *Professional mobility and professionalization of public servants*. (Monograph). Translated by O. Rubchak, V. Vakareva. Kyiv: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia. ISBN 978-966-619-404-9.
- Rebkalo, V., & Piren, M. (1999). Psychological factors of development of managerial skills of a civil servant in Ukraine. *Visnyk of the Ukrainian Academy of Public Administration*, 4, 235-243.
- Sachuk, Ye. I. (2015). Genesis of the concept of «socio-professional mobility». *Continuing professional education: theory and practice*, 1-2(42-43), 32-37.
- Senyura, O. V. (2015). Sociological analysis of social mobility processes. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 14, 1-14.
- Shpektorenko, I. V. (2009). The Civil Servants' Professional Mobility Structure. *Economic, Social and Administrative Changes in Central and Eastern European Countries*, (p. 193-203). Ed. by M. Lesechko, Cezary Madry. Lviv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration Office of the President of Ukraine; Adam Mickiewicz University, Poznan, Institute of Socio-Economic Geography and Spatial Management, Department of Spatal Management. Lviv: LRIPA NAPA.
- Shpektorenko, I. V. (2009). *Professional mobility of a civil servant*. (Monograph). Dnipropetrovs'k: Monolith. ISBN 978-966-7455-92-7
- Shpektorenko, I. V. (2023). *Methodology of public administration: a systematic approach*. Edited by E.I. Borodin; Ministry of Education and Science of Ukraine, National Technical University "Dnipro Polytechnic". Dnipro: Natsionalnyi tekhnichnyi universytet "Dniprovska politekhnika".
- Zavatskyi, Y. S. (2021). Socio-psychological specificity of social mobility of the individual in times of crisis. *Personality Psychology*, 11(1), 46-53. <https://doi.org/10.15330/ps.11.1.46-53>